

Княжева Ірина Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки

Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, Україна

E-mail: kniazheva.ia@pdpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8395-6902>

Research ID: AAJ-4047-2020

Хе Шицзя

аспірант кафедри педагогіки

Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, Україна

E-mail: He.S@pdpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-9623-3878>

Інтегративний підхід у формуванні дидактичної культури майбутніх педагогів

У сучасному світі, де глобалізаційні процеси пронизують кожен аспект суспільного життя, інтеграція стає ключовою передумовою для прогресивних змін, зокрема й в освітній сфері. Пріоритетність набувають методологічні підходи, які відображають єдність цінностей культури й цивілізаційних надбань, співвідношення особистості та соціуму. Інтегративний підхід у цьому контексті виступає як ключовий механізм, інструмент якісної підготовки прийдешніх поколінь до викликів сучасного світу, що допомагає створити освітнє середовище, яке сприяє особистісно-професійному розвитку компетентних і конкурентоспроможних педагогів зі сформованою дидактичною культурою.

Метою статті є визначення сутності дидактичної культури педагога й обґрунтування ефективності дослідження цього феномену застосуванням інтегративного підходу. Реалізацію мети уможливило використання низки таких дослідницьких методів: узагальнення, синтез, пояснення позицій учених, що містяться у науковій літературі з проблеми дослідження, а також якісного аналізу, систематизації та порівняння досвіду реалізації інтегративного підходу як методології дослідження наукових феноменів. У статті висвітлено гносеологічні й онтологічні основи інтегративного підходу, визначено його специфічні ознаки й функційні потенції у таких площинах: дослідницькій, організаційно-дидактичній і когнітивно-технологічній. Узагальнено дані щодо сутнісних ознак, перспектив і можливостей застосування інтегративного підходу у процесі дослідження дидактичної культури педагога. Визначено, що у цьому контексті інтегративний підхід – це методологічний концепт, сукупність вихідних ідей і методів регулювання, що орієнтують на організацію та інтерпретацію результатів наукового дослідження дидактичної культури педагогів з позиції цілісності її структурних компонентів у їх різноманітних зв'язках і взаємозалежностях. На основі аналізу наукового дискурсу уточнено сутність понять «культура», «професійно-педагогічна культура», «дидактична культура».

Ключові слова: інтегративний підхід, методологія, інтеграція, освіта, наукове дослідження, культура, професійно-педагогічна культура, дидактична культура, педагог.

Вступ. В умовах тотальних глобалізаційних процесів світового рівня інтеграція становить важливу передумову для загального розвитку сучасної цивілізації та науки як чинника прогресу людства. Саме тому в новітньому науковому просторі все більше наголошується на необхідності не тільки здобувати об'єктивні знання про ті чи ті відокремлені об'єкти та явища, але й систематизувати ці знання, беручи до уваги їхню взаємозалежність і взаємозв'язок.

Педагогіка вищої школи виявляє особливий інтерес до парадигмальних підходів як чітких орієнтирів, що відображають в освіті єдність і співвідношення цінностей культури та цінностей цивілізації, особистості й соціуму. Таким є інтегративний підхід, адже інтеграційні процеси у сфері освіти є не лише ознакою часу, але й важливим інструментом для підготовки майбутніх поколінь до життя в сучасному світі, де

різноманіття та взаємодія є невід’ємними складниками суспільного буття. Основи інтегративного підходу закладено в дослідженнях Ф. Брентано, К. Вілбера, І. Канта, Дж. Келлі, Я. Мітрофф, Ж. Піаже, Дж.Ф. Чью, К. Юнга та ін. Обґрунтуванню його основних положень і способів реалізації у сучасній науці та освітній практиці присвячено дослідження Н. Авер’янової, І. Бега, Н. Бібік, А. Богуш, Т. Воропаєвої, Н. Гавриш, Дж.В. Гіббонса, С. Гончаренка, С. Клепка, І. Козловської, Н. Костюка, Н. Присяжнюк, К. Пурсайнена, Т. Пушкарьової, О. Савченко, О. Топузова, К. Уілбера, Е.Б. Хааса та інших учених.

Інтегративний підхід особливо важливий у дослідженні феноменів, суголосних з макроконцептом «культура», що є не лише всеосяжним, а й міжпредметним, міждисциплінарним, багатоелементним, розгляд якого можливий за умови урахування наявності різноманітних ракурсів його розгляду, складних зв’язків і взаємозалежностей (Е. Баллер, В. Балух, О. Бродецький, М. Вебер, Г. Гердер, Е. Кассирер, К. Клакхон, Л. Коган, О. Музальов, Т. Паронс, Л.А. Уайт, Е. Фромм, Т. Ярошенко та ін.). Одним із таких феноменів, безумовно, є дидактична культура. Її дослідженню як соціокультурного явища й особистісного новоутворення, що як складник професійно-педагогічної культури є визначальним чинником ефективної реалізації новітніх завдань освітньої діяльності педагога в умовах, що постійно змінюються, присвятили свої наукові розвідки Б. Авраменко, О. Білоус, В. Бурбіга, В. Гриньов, О. Ігумнов, А. Плаксін, О. Синчишина, Н. Фат’янова, І. Шалімова та ін. Зокрема, специфіку дидактичної культури вчителя багатопрофільної гімназії визначила Н. Фат’янова (Фат’янова, 2001). В. Гриньов розробив технологію формування дидактичної культури студентів педагогічного закладу вищої освіти (Гриньов, 2003). О. Синчишина й А. Плаксін дослідили процес формування дидактичної культури викладачів вищих військових навчальних закладів (Синчишина, 2010; Плаксін, 2016). Б. Авраменко й О. Білоус проаналізували окремі теоретичні та методичні проблеми формування дидактичної культури викладача ЗВО (Авраменко, 2013; Білоус, 2013).

Водночас проведений аналіз наукових джерел та освітньої практики дозволив виявити низку суперечностей між: складністю феноменологічної структури дидактичної культури педагога як інтегрального особистісного новоутворення і недостатнім її теоретико-методологічним обґрунтуванням; підвищенням вимог до рівня дидактичної культури майбутніх педагогів і недостатньою реалізацією цього завдання в закладах вищої освіти на засадах інтегративного підходу; необхідністю гуманізації освітнього процесу, продукування і впровадження культуровідповідних дидактичних систем, технологій і методів навчання і асиметричним цим потребам наявним рівнем дидактичної культури майбутніх педагогів.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення сутності дидактичної культури педагога й обґрунтування ефективності дослідження цього феномену застосуванням інтегративного підходу. Сформульовано такі завдання дослідження: уточнити сутність понять «інтегративний підхід», «культура», «дидактична культура»; узагальнити дані щодо сутнісних ознак, перспектив і можливостей застосування інтегративного підходу в процесі дослідження дидактичної культури педагога.

Матеріали та методи дослідження. У роботі використано такі методи, як-от: аналіз, узагальнення, синтез, пояснення позицій учених, що містяться у науковій літературі з проблеми дослідження (для уточнення ключового термінологічного апарату); якісний аналіз, систематизація і порівняння досвіду реалізації інтегративного підходу як методології дослідження наукових феноменів, окреслення перспективних напрямів і шляхів його застосування у вивченні дидактичної культури педагога як наукового феномену.

Результати дослідження. Обрання тих чи тих методологічних засад дослідження наукових феноменів має виключне значення, оскільки воно зумовлює той вектор їх розгляду та вихідні положення інтерпретації здобутих результатів, що й уможливають визначення їх унікальних сутнісних характеристик і визначають перспективи подальшого якісного перетворення.

Підсвідома потреба в уявленнях про цілісність довколишнього світу, про взаємозв’язок і взаємозалежність його елементів завжди була і залишається в людства. Ця потреба через її усвідомлення завдяки філософським напрацюванням на етапі так званої некласичної та постнеокласичної науки призвела до формулювання холистичного принципу. Цей принцип розглядається як онтологічна основа інтегративного підходу. Його послідовники на противагу атомізму стверджують про те, що цілісні системи мають властивості, які не можна пояснити шляхом аналізу їх окремих складників і як їх механістичну суму. Принцип холізму проголошує важливість розуміння об’єктів та явищ у контексті їх взаємодії і взаємозалежності з середовищем, дозволяє розглядати об’єкти, явища, процеси як єдність, що не виводиться із первісних якостей її складників, які мають свої внутрішні взаємозв’язки та властивості, що не можна зрозуміти й досягнути, досліджуючи їх лише сумативно або як окремі елементи (Клепка, 2007).

Гносеологічною основою інтегративного підходу є орієнтація на узгодженість, що є критерієм істинності здобутих знань. Отже, для того, щоб вважати якусь ідею чи теорію правдивою, потрібно, щоб вона була узгодженою з іншими даними та знаннями. Такий підхід передбачає створення інтерпретаційної моделі, яка забезпечила б взаємну узгодженість усіх наявних даних. Це означає, що будь-яка теорія або модель має бути сумісною та не суперечити іншим підтвердженим даним для того, щоб її можна було вважати істинною чи коректною (Козловська, Кміт, 2004).

Ми погоджуємося Н. Гавриш щодо того, що реалізація інтегративного підходу в освіті потребує «переходу від традиційних лінійних моделей структурування знань до складних, від статичних дидактичних систем до динамічних, від уніфікації змісту освіти до розуміння його множинності та відносності» (Гавриш, 2011:17). Інтеграція дозволяє поєднувати різні підходи до навчання, освітні компоненти, сучасні дидактичні засоби, технології, методики, методи, прийоми, елементи навчання, у тому числі національні й міжкультурні його аспекти, що сприяє більш повному розумінню й усвідомленню пізнаваного, а також провадити когнітивний (щодо змісту) і технологічний (щодо дидактичного-організаційного інструментарію) напрями змін освітнього процесу.

Інтегративний підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про світ, а не обмеженого відображення його у відокремлених предметно-дисциплінарних рамках, допомагає здобувачам освіти бачити зв'язок між різними науками та застосуванням набутих знань і вмінь у реальному житті, сприяє розвитку їхнього критичного мислення, аналітичних і творчих здібностей, глибшому і змістовному засвоєнню навчального матеріалу та розвитку компетентностей у різних сферах.

Отже, інтегративний підхід є не лише методологічним орієнтиром наукових досліджень, а й ключовим чинником організації освітнього процесу, реалізація якого відкриває можливості для різноманітності в навчанні та сприяє створенню якісної, гнучкої й адаптивної системи освіти, що відповідає потребам сучасного суспільства, вирішенню складних наукових і освітніх проблем.

Інтегративний підхід розглядаємо як методологічний концепт, сукупність вихідних ідей і методів регулювання, що орієнтують на здійснення організації та інтерпретації результатів наукового дослідження дидактичної культури майбутніх педагогів з позиції цілісності її структурних компонентів у їх різноманітних зв'язках і взаємозалежностях. Така цілісність стає сутнісною, конституюючою властивістю для побудови та здійснення всіх дослідницьких завдань, починаючи із визначення сутності ключових феноменів і завершуючи організацією методичних засад формувальних заходів.

Подальше розв'язання поставлених у роботі завдань потребує уточнення сутності макроконцепту «культура», що й досі через свою всеосяжність знаходиться на етапі уточнення його міждисциплінарних сутнісних ознак і термінологічного оформлення. Культура у найзагальнішому розумінні є історично сформованою сукупністю духовних і матеріальних ідей, уявлень, цінностей, предметів, однак окремі складники цієї сукупності по-різному співвідносяться з особистістю людини, з її внутрішнім світом (Музальов, 2012). Культура – це «інтегрована людськість, піднесена до символізму» (Бродецький, 2020: 11). Вона є надскладною системою, що утворюється завдяки «взаємоперетворенню трьох конкретних форм її реального існування, трьох модальностей: людської, в якій культура постає як сукупність набутих людиною і людством позабіологічних якостей; діяльній, що утворюється сукупністю вироблених громадою способів діяльності; предметної, що охоплює всю «другу природу», створену і таку, що твориться тут і зараз» (Княжева, 2011: 47).

Від покоління до покоління, від особистості до особистості передається духовна культура (її суттєвим елементом є професійна культура), що включає увесь комплекс знань, умінь і навичок користування стосовно культури матеріальної. Розуміння важливості такого складника духовної культури, як професійна, призвело до розгортання наукових досліджень щодо виокремлення її специфічних властивостей відповідно до виду професійної діяльності. Так, сутність професійно-педагогічної культури як соціокультурного феномену можна представити як упорядковану сукупність загальнолюдських ідей, цінностей, норм, професійно-ціннісних орієнтацій, особистісних якостей, універсальних методів пізнання і педагогічних підходів педагогічної спільноти, спрямованих на створення сприятливих умов для освіти та розвитку особистості. Особистісна площина цього феномену характеризується як складне особистісне утворення, що визначає «сукупність відносин у сфері педагогічної діяльності та відповідний розвиток індивідуальних професійно значущих здібностей, розумових, психологічних та фізичних якостей, мотиваційної сфери, забезпечує високу якість і позитивне ставлення до професійної діяльності» (Радул, Кравцов, Михайліченко, 2007: 85).

З-поміж видового розмаїття професійно-педагогічної культури виокремлюємо дидактичну, сформованість якої є чинником набуття майбутнім педагогом ознак компетентного конкурентоспроможного на ринку праці професіонала, сприяє розробленню й упровадженню новітніх методів і технологій навчання, адаптованих до культурних потреб здобувачів освіти, усвідомленню та реалізації позитивного впливу культурних особливостей на ефективність освітнього процесу.

Розглядаючи дидактичну культуру вчителя як складник його педагогічної культури й інтегральну особистісну якість, Н. Фатьянова розкриває її сутність через єдність і взаємодію таких структурних компонентів: мотиваційно-ціннісного, особистісно-творчого та інноваційно-технологічного, які, на думку авторки, забезпечують творчу самореалізацію педагога і можливість здійснювати ефективну дидактичну діяльність (Фатьянова, 2001).

За В. Гриньовим, дидактична культура становить «інтегроване особистісне утворення, що зумовлює ефективність навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, сприяє створенню й засвоєнню студентом педагогічних цінностей і технологій, стимулює його до саморозвитку й творчості» (Гриньов, 2003: 11).

Схожий підхід до визначення сутності дидактичної культури знаходимо в дослідженні А. Плаксіна, який тлумачить цей феномен стосовно викладачів закладів вищої освіти МВС України як «логічно-структуроване особистісне утворення», сутність якого визначає взаємозв'язок «когнітивного, ціннісно-мотиваційного, технологічного й особистісно-творчого» компонентів (Плаксінін, 2016: 7). О. Синчишина, дослідження якої також стосувалося викладачів військових ЗВО, характеризує дидактичну культуру як інтегральну особистісну якість, що є визначальною для здійснення ефективної освітньої діяльності та передбачає формування «професійно необхідних знань, умінь, навичок і властивостей тих, хто навчається, й сприяє створенню та засвоєнню нових педагогічних цінностей і технологій, саморозвитку особистості та дидактичній культуротворчості» (Синчишина, 2010: 64).

Б. Авраменкова, здійснивши аналіз еволюції поняття «дидактична культура», доходить висновку про те, що це «специфічний і складно структурований феномен, який зумовлює професіоналізм особистості з дидактичного проєктування, організації та контролю ходу і результатів сумісної діяльності суб'єктів навчання та функціонує у складі 3–4 компонентів» (Авраменкова, 2013: 119). Ми згодні з авторкою у тому, що особливості складу компонентної структури досліджуваного феномену зумовлені властивостями професійної діяльності педагогів освітніх закладів різного рівня, їх функційним навантаженням і специфікою дидактичних засад організації навчання в них.

Опертя на аналізовані дослідження і власний науково-педагогічний досвід дозволили виокремити такі специфіканти дидактичної культури педагога як наукового феномену й особистісного новоутворення, як-от: різновид професійно-педагогічної культури; складноструктурованість; інтегративний характер; консистентність функціям професійної діяльності й організаційно-дидактичним засадам її здійснення; наявність у структурі особистісного компоненту; здатність до формування і розвитку в умовах професійно-педагогічної підготовки; визначальне значення для здійснення ефективної культуровідповідної освітньої діяльності, продукування й упровадження сучасних дидактичних новацій.

Висновки. Застосування інтегративного підходу в дослідженні дидактичної культури педагога націлює на розгляд цього особистісного новоутворення, з одного боку, як частини узагальнювального цілого, елементом якої вона є. Таким цілим у нашому випадку виступає професійно-педагогічна культура. З іншого боку, застосування інтегративного підходу дозволяє вивчати дидактичну культуру як науковий феномен з погляду її внутрішньої структури, як цілісну сукупність її структурних компонентів, сутнісні зв'язки між якими утворюють неподільну єдність і забезпечують унікальні якісні характерологічні особливості.

Водночас застосування інтегративного підходу в дослідженні дидактичної культури педагога націлює на таку побудову методики її формування, що реалізує сучасну вимогу освітнього процесу щодо забезпечення якісної освіти через поєднання різних компонентів освітнього процесу в єдину систему, за допомогою чого формується цілісне педагогічне знання.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні на засадах інтегративного підходу структури дидактичної культури майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей.

Література

Авраменко Б.В. Стан дослідження проблеми дидактичної культури викладача вищого навчального закладу. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 116–119.

Білоус О.С. Формування дидактичної культури майбутнього викладача вищої школи. *Науковий вісник Південноукраїнського національного університету імені К.Д. Ушинського*. 2013. № 7–8. С. 167–173.

Гавриш Н. Інтеграційні процеси в системі дошкільної освіти. *Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. № 1 (1). С. 17–20.

Гриньов В.Й. Формування дидактичної культури майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2003. 20 с.

Клепко С.Ф. Конспекти з філософії освіти. Полтава, ПОІППО, 2007. 420 с.

Княжева І.А. Загальнонаукове трактування сутності макроконцепту «культура». *Наука і освіта*. 2011. № 1/LXXXXVII. С. 43–46.

Козловська І.М., Кміт Я.М. Проблеми інтеграції у сучасній професійній освіті: методологія, теорія, практика : монографія. Львів : Сполом, 2004. 244 с.

Музальов О.О. Культурологія : навчальний посібник. Львів, 2012. 185 с.

Синчишина О.А. Формування дидактичної культури викладачів вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2010. 199 с.

Плаксіні А.А. Педагогічні умови розвитку дидактичної культури викладачів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Слов'янськ, 2016. 20 с.

Радул В.В., Кравцов В.О., Михайліченко М.В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя : навчальний посібник. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2007. 252 с.

Фатьянова Н.М. Педагогічна культура вчителя. Харків : Прогрес, 2001. 162 с.

Integrative approach in the study of didactic culture teacher as a scientific phenomenon

Knyazheva Iryna

*Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor, Head of the Department of Pedagogy
State Institution "South Ukrainian National
Pedagogical University named after K.D. Ushynsky", Odesa, Ukraine*

He Shijia

*graduate student of the Department of Pedagogy
State Institution "South Ukrainian National
Pedagogical University named after K.D. Ushynsky", Odesa, Ukraine*

In today's world, where globalization processes permeate every aspect of social life, integration becomes a key prerequisite for progressive changes, particularly in the educational sphere. Priority is given to methodological approaches that reflect the unity of the values of culture and civilizational assets, the relationship between the individual and society. In this context, the integrative approach acts as a key mechanism, a tool for quality preparation of future generations for the challenges of the modern world, which helps to create an educational environment that promotes the personal and professional development of competent competitive teachers with a formed didactic culture.

The purpose of the article is to determine the essence of the teacher's didactic culture and to substantiate the effectiveness of the study of this phenomenon using an integrative approach. The realization of the goal was made possible by the use of a number of the following research methods: generalization, synthesis, explanation of the positions of scientists contained in the scientific literature on the research problem, qualitative analysis, systematization and comparison of the experience of implementing the integrative approach as a methodology for researching scientific phenomena. The article highlights the epistemological and ontological foundations of the integrative approach, defines its specific features and functional potentials in the following areas: research, organizational-didactic and cognitive-technological. The data on essential features, prospects and possibilities of applying the integrative approach in the process of researching the didactic culture of the teacher are summarized. It was determined that in this context, the integrative approach is a methodological concept, a set of original ideas and methods of regulation that focus on the implementation of the organization and interpretation of the results of a scientific study of the didactic culture of teachers from the standpoint of the integrity of its structural components in their various connections and interdependencies. Based on the analysis of the scientific discourse, the essence of the concepts "culture", "professional-pedagogical culture", "didactic culture" was clarified.

Keywords: *integrative approach, methodology, integration, education, scientific research, culture, professional and pedagogical culture, didactic culture, teacher.*

References

Avramenko, B.V. (2013) Stan doslidzhennia problemy dydaktychnoi kultury vykladacha vyshchoho navchalnogo zakladu [The state of research on the problem of the didactic culture of a teacher of a higher educational institution]. *Nauka i osvita*. № 1–2. pp. 116–119. [in Ukrainian]

Bilous, O.S. (2013) Formuvannia dydaktychnoi kultury maibutnoho vykladacha vyshchoi shkoly [Formation of the didactic culture of the future teacher of the higher school]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnogo universytetu imeni K. D. Ushynskoho*: zb. nauk. prats. № 7–8. pp. 167–173. [in Ukrainian]

Havrysh, N. (2011) Intehratsiini protsesy v systemi doshkilnoi osvity [Integration processes in the preschool education system]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu ekonomiky ta prava imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Pedagogika i psykholohiia"*. № 1 (1). pp. 17–20 [in Ukrainian].

Hrynov, V.Y. (2003) Formuvannia dydaktychnoi kultury maibutnoho vchytelia [Formation of the didactic culture of the future teacher]: avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Xarkiv. [in Ukrainian].

Klepko, S.F. (2007) Konspekty z filosofii osvity [Outlines of the philosophy of education]. Poltava, POIPPO. [in Ukrainian]

Kniazheva, I.A. (2011) Zahalnonaukove traktuvannia sutnosti makrokontseptu “kultura” [General scientific interpretation of the essence of the macro concept “culture”]. *Nauka i osvita*. № 1/LXXXXVII. pp. 43–46. [in Ukrainian]

Kozlovska, I.M., Kmit Ya.M. (2004) Problemy intehratsii u suchasni profesii osviti: metodolohiia, teoriia, praktyka: monohrafiia [Integration problems in modern professional education: methodology, theory, practice: monograph.]. Lviv: Spolom. [in Ukrainian]

Muzalov, O.O. (2012) Kulturolohiia: navchalnyi posibnyk dlia uchniv, studentiv i vykladachiv [Cultural studies: a study guide for pupils, students and teachers]. Lviv. [in Ukrainian]

Synchyshyna, O. A. (2010) Formuvannia dydaktychnoi kultury vykladachiv vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladiv [Formation of didactic culture of teachers of higher military educational institutions]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi. [in Ukrainian]

Plaksin, A.A. (2016) Pedahohichni umovy rozvytku dydaktychnoi kultury vykladachiv vyshchych navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy [Pedagogical conditions for the development of didactic culture of teachers of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: avtoref. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Sloviansk [in Ukrainian]

Radul, V.V., Kravtsov V.O., Mykhailichenko M.V. (2007) Osnovy profesiinoho stanovlennia osobystosti suchasnoho vchytelia: Navchalnyi posibnyk [Basics of the professional development of a modern teacher's personality: Training manual.]. Kirovohrad: “Imeks-LTD”. [in Ukrainian]

Fatianova, N.M. (2001) Pedahohichna kultura vchytelia [Pedagogical culture of the teacher]. Kharkiv: Prohres. [in Ukrainian]

Accepted: March 22, 2024